

Sběratel zkamenělin Josef Hedvičák (1906–1980) a jeho současníci

Fossil collector Josef Hedvičák (1906–1980) and his contemporaries

Dalibor Velebil¹, Vojtěch Turek¹

Abstract

The prominent fossil collector Josef Hedvičák (1906–1980) focused especially on Ordovician fossils from the so-called “Šárka or Rokycany nodules”. However, fauna from his collection deposited in the Czech Geological Survey in Prague also contains unique fossils from other Lower Palaeozoic localities of the Barrandian area, e.g. from Jince, Karlštejn, “Na Rešných” and Koněprusy. Three other contemporaries of J. Hedvičák, also significant fossil collectors are mentioned: Josef Bouška (1913–1957), Vladimír Plas (1905–1980) and his wife Božena Plasová (1905–1984).

Sběr zkamenělin má v oblasti Barrandienu dlouholetou tradici, písemně dokumentovanou již od počátku sedmdesátých let 18. století (ZENO 1770). Počátky vědeckého výzkumu českého staršího paleozoika spadají do dvacátých let 19. století a jsou spojeny se jmény paleontologů, jakými byli například Adolphe Brogniart, Ernst Friedrich von Schlotheim či Kašpar Maria hrabě Sternberg. Zájem o fosilie pak enormně vzrůstal od konce třicátých let 19. století během systematických výzkumů celé oblasti Joachimem Barrandem. Jeho stěžejní dvaadvacetisvazkové dílo „Système silurien du centre de la Bohème“ vycházelo v letech 1852–1881 a posmrtná část – dalších sedm svazků – dokončovaná jeho pokračovateli – Wilhemem Heinrichem Waagenem, Jaroslavem Jiljí Jahnem, Filipem Počtou a Jaroslavem Pernerem – vycházela až do roku 1911. Dílo bylo rozhodujícím impulzem pro další detailní paleontologický výzkum. Systematické sběry zkamenělin v prvohorních usazeninách vedly nejen k intenzivní exploataci starších lokalit, ale i k objevování významných nových nalezišť, často souvisejících s otevíráním nových lomů. Řada lokalit, většinou v důsledku stavební či těžbařské činnosti, však již zcela zanikla. Zájem o zkameněliny Barrandienu přetrvává až do současnosti.

Mnozí amatérští sběratelé významnou měrou přispěli k obohacení veřejně spravovaných paleontologických sbírek a rozšíření

znalostí v oboru paleontologie. Právě fosilie z některých zaniklých nebo dnes již téměř zcela vyčerpaných lokalit (např. z tzv. šáreckých či rokycanských kuliček) tvoří často ten nejceněnější materiál získaný v poválečném období. Nezáleží ani tak na množství získaných exemplářů, ale především na jejich vědecké hodnotě související s přesností dokumentace náleзовých okolností. Bohužel osud leckterých soukromých sbírek, primárně často spojených s mnohými oběťmi a odříkáním jejich tvůrců, nebývá vždy radostný. Nezřídka jsou fosilie po smrti těch, kteří se jejich sběru desítky let intenzivně věnovali, ztraceny beze stop, prodány do zahraničí nebo jsou dokonce vyhozeny.

Takový osud mohl stihnout i jednu z menších, vědecky však velmi hodnotných sbírek spodnopaleozoických fosilií, která se v roce 1986 šťastnou náhodou dostala do sbírek Národního muzea – a to sbírku Josefa Putzkeru (TUREK 1986). Ve stejné době a většinou ze stejných lokalit získával zkameněliny i jeho dlouholetý kamarád z dětství Josef Hedvičák. Jeho sbírku zkamenělin zakoupil od potomků v roce 1985 Ústřední ústav geologický (dnešní Česká geologická služba).

Věnovat pozornost pouze sbírkám nabytým sbírkotvornými institucemi, ať již koupí, darem či odkazem, aniž bychom si připomněli i životní dráhu těch, kteří zkameněliny systematicky v terénu získávali, by bylo příliš jednostranné. Fosilie mají často své zajímavé příběhy, které se někdy daří rozklíčovat teprve tehdy, když se hlouběji seznámíme s životními osudy jejich nálezců. Prvnímu se zmíněných sběratelů J. Putzkerovi byla věnována pozornost záhy po nabytí jeho sbírky Národním muzeem (TUREK 1986), druhého – Josefa Hedvičáka – zevrubněji připomínáme až nyní. Zároveň v krátkosti vzpomeňme i několik jejich současníků, kteří se podíleli na zachranných sběrech z různých příležitostných odkryvů – Josefa Boušku a Boženu a Vladimíra Plasovy. Tito sběratelé tak do značné míry navázali na terénní sběry a výzkumy Celdy Kloučka, ing. Roberta Růžičky či ing. Františka Hanuše, v odborných kruzích dobře známých osobností. Fosilie z jejich sbírek, získané především v období mezi první a druhou světovou válkou, uchovává dnes Národní muzeum a další odborné instituce.

Josef Hedvičák se narodil 6. října 1906 v Turnově, kde v útlém dětském věku i krátce pobýval. Poté žil se svými adoptivními rodiči ve Dvoře Králové nad Labem, kde nejprve vychodil měšťanku a v letech 1921 až 1925 se zde vyučil sazečem v knihtiskárně Karla Trohoře. V této tiskárně pak pracoval zhruba do roku 1930, než se přestěhoval do Prahy a nastoupil jako ruční sazeč v tiskárně Unie v dnešní Svobodově ulici v Praze 2. Později se překvalifikoval na strojního sazeče ve stejné tiskárně, transformované po roce 1950 na závod Polygrafia, n. p., a ještě později na tiskárnu Naše vojsko. V roce 1932 se v Praze oženil s Boženou Kynychovou, vyučenou švadlenou, s níž se seznámil již ve Dvoře Králové. Od roku 1932 bydleli manželé

Obr. 1. Josef Hedvičák na lokalitě Skryje-Plazy. Archiv L. Hobzové.
Fig. 1. Josef Hedvičák at the Skryje-Plazy locality. Archive of L. Hobzová.

¹ Národní muzeum, Přírodovědecké muzeum, Václavské náměstí 68, 115 79 Praha 1; dalibor_velebil@nm.cz, vojtech_turek@nm.cz
Český kras (Beroun), XLII (2016), 71–73, 2 obr., 3 obr. na obálce časopisu
© Muzeum Českého krasu, p. o., Beroun
ISSN 1211-1643
ISBN 978-80-87708-088

Hedvičákovi v nově vybudovaném družstevním domě v Praze-Nuslích, v ulici Pod Lázní 4. V roce 1935 se jim narodil syn Josef a v roce 1946 dcera Lenka.

Zkameněliny začal Josef Hedvičák sbírat patrně již krátce po přestěhování do Prahy. V rodinných albech je dochováno několik fotografií z jeho sběru zkamenělin v Jincích, Koněprusích a ve Skryjích, pořízených v 50. a 60. letech (obr. 1). Z fotografií je patrné, že k sbírání pomocí kladiv i krumpáčů bylo často vynaloženo i značné fyzického úsilí. Lokality v okolí Prahy, Berouna a Rokycan navštěvoval J. Hedvičák hlavně se svým dobrým přítelem Josefem Putzkerem (obr. 2; viz též TUREK 1986). J. Putzker bydlel se svou ženou nedaleko od Hedvičkových, v horní části Podolí. Společné výpravy na zkameněliny, kterých se zúčastňoval i jejich společný přítel V. Volf z Prahy (viz J. Putzker – Sběratelské poznámky; o V. Volfovi a osudu jeho sbírky však nemáme žádné další informace), podnikali zejména na jaře a na podzim, o sobotách a nedělích. Nejraději navštěvovali klasická naleziště tzv. rokycanských a šareckých kuliček, tj. konkréci uvolněných z ordovických břidlic, které se sbírali většinou na polích na Rokycansku i na území Prahy. Ty pak roztloukali na nejbližším pevném podkladu, často na patkách sloupů elektrického vedení. J. Putzker se ve svých terénních poznámkách zmiňuje i o společných výpravách do terénu s Josefem Bouškou, technikem Československého rozhlasu a posléze i nadějným paleontologem, který však zemřel v roce 1957 ve věku 44 let (TVRZNÍK 1961). Jejich pozornosti díky Bouškovi tak nešla ani lokalita Na Rešnách u Karlštejna. Odtud oba získali velmi cenné exempláře celých korun silurských lilijic pohřbených v tuftickém materiálu, ukládaném na svahu někdejšího vulkánu.

Na popud paleontologa Ferdinanda Prantla z Národního muzea se Josef Hedvičák a Josef Putzker pokusili objevit původní naleziště výjimečného nálezu kompletního krunýře trilobita *Selenopeltis buchi* s přísedlými edrioasteroidy (PROKOP 1965). Tento exemplář byl nalezen při formátování křemencové desky, uvolněné z podlahy verandy jedné chaty v Řevnicích. V roce 1963 jej A. Barot daroval Národnímu muzeu. Původní naleziště se jim sice ani po značném úsilí nalézt nepodařilo, nicméně objevili další druhotně uložené izolované bloky křemenců, pocházející zjevně ze stejné lokality jako prvotní nález. Křemence obsahovaly bohatý paleontologický materiál včetně nového rodu a druhu edrioasteroida rodu *Argodiscus hornyi*. S podobným úsilím se Hedvičák s Putzkerem snažili objasnit i neočekávaný výskyt ordovických konkréci s faunou ze šareckého a pravděpodobně též dobrotivského souvrství v terasových štěrcích nad lomem u sv. Prokopa v Praze-Hlubočepích (TUREK 1986).

Kromě sběrů zkamenělin se vydával Josef Hedvičák sporadicky také na acháty do Podkrkonoší, na české granáty a na vltavíny do jižních Čech. Acháty si nechával vybrousit, několik menších dal zasadit do stříbrných šperků zhotovených na zakázku pro manželku a dceru.

Podle vzpomínek dcery Lenky byl Josef Hedvičák povahou pečlivý až puntičkářský, dominantní a často impulsivní, zvláště pokud nebylo po jeho. Jeho pečlivost se projevila mimo jiné i ve způsobu vedení sbírky zkamenělin. Fosilie opatřoval nalepeným inventárním číslem a lepil je na dřevěnou destičku potaženou buď světle nebo tmavě šedým papírem, podle barvy kamene. Také dřevěnou podložku opatřoval číslem. Zkameněliny uchovával v úzké skříňce s 25 očíslovanými zásuvkami. V těch byly zkameněliny na podložkách odděleny úzkými dřevěnými lištami. Větší zkameněliny a acháty uchovával v krabicích uložených v jiné skříni. Ke sbírce vedl lístkovou kartotéku, přičemž každý kartotéční lístek obsahoval kromě názvu, místa a data nálezu také číslo kamene a jeho umístění uvedené nejčastěji číslem zásuvky. Uspořádání sbírky bylo prostorově nanejvýš úsporné, navíc Josef Hedvičák uchovával jen vybrané ukázky zkamenělin. To bylo vynuceno mimo jiné

i stísněnými bytovými podmínkami. V dvoupokojovém bytě o celkové rozloze 47 m² žili Hedvičákovi po nějakou dobu i s adoptivním otcem Josefa Hedvičáka. Soužití pěti osob v malém bytě nebylo jistě snadné, zvláště když k tomu připočteme, že paní Božena Hedvičáková zde provozovala i svou živnost švadleny a byla často navštěvována svými zákazníky.

Josef Hedvičák byl v kontaktu s paleontology Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy a Ústředního ústavu geologického, zejména s Dr. Ivem Chlupáčem. V zimních měsících navštěvoval se svým přítelem J. Putzkerem téměř každou neděli dopoledne Národní muzeum, kde se setkával s dalšími sběrateli zkamenělin. Vědomosti o paleontologii čerpal nejen od profesionálů a kolegů sběratelů, ale i z odborných, hlavně německých knih, které vlastnil.

Kromě sbírání zkamenělin měl J. Hedvičák i další koníčky. Vybuďoval rozsáhlou sbírku československých poštovních známek od roku 1945 do roku 1980. Okrajově sbíral i mince. Volný čas trávil také rodinnými výlety do přírody, dovolenou pak prožíval pravidelně v létě ve Dvoře Králové nad Labem, v domě rodičů své ženy.

Po odchodu do důchodu v roce 1971 věnoval J. Hedvičák mnoho času vylepšování své sbírky a kartotéky, kterou doplňoval nově získanými informacemi. Věnoval se také vnučkám, s nimiž chodil na procházky a manželce pomáhal s domácími pracemi. Zemřel 26. června 1980 během svého letního pobytu ve Dvoře Králové nad Labem. Uložení fosilií ve sbírkách Ústředního ústavu geologického bylo v souladu s jeho přáním. Zásuvková sbírková skříň je podnes v držení vnučky Marcely.

Odborný posudek na sbírku Josefa Hedvičáka vypracoval kurátor sbírek Ústředního ústavu geologického Dr. Milan Šnajdr. V posudku zdůraznil, že jde o soubor perfektně dokladovaného materiálu s velkou vědeckou hodnotou (celkem 3 122 fosilií) zahrnující jak neopakovatelné sběry ze zaniklých lokalit, tak další cenný materiál pro systematicko-paleontologický výzkum. V posudku M. Šnajdr píše: „J. Hedvičák měl smysl a cit pro rozlišení podstatného a nepodstatného. Postupným vyřizováním vznikl kvalitní soubor vybraných fosilií, v němž mají největší hodnotu sběry z jineckého souvrství (Jince, Skryje), šareckého a dobrotivského souvrství (tzv. kuličkové lokality – zvl. cenné z území Prahy; viz obrázky na obálce časopisu), kopaninského souvrství (bývalé lomy Amerika u Mořiny) a z koněpruských vápenců (Zlatý kůň)“. Z vědecky cenných kusů jsou vyzdvíženy například hadice, hvězdice a lilijice ze šareckého souvrství, zbytky řas z kopaninského souvrství, cenná je asociace fosilií z letenského souvrství z lokality Řevnice, sběry ze zahořanského souvrství z lokality Dubeč, hadice rodu *Bohemura* z bohdaleckého souvrství a koruny lilijic z lomu Na Rešnách u Karlštejna (lokalita též často označovaná jako „Bouškova štola“ či „Amerika u Mořiny“). Z koryšů jde především o celý karapax rodu *Ceratiocaris* a další úlomky krunýřů velkých koryšů z Kosoře. Z koněpruských vápenců jsou to především fosilie z periferie korálového útesu z dnes již odtěžených partií z nejvyššího patra bývalého Císařského lomu.

Ze současníků J. Hedvičáka a J. Putzkeru není na škodu vrátit se v krátkosti i ke zmíněnému J. Bouškovi a připomenout i dvě další jména, se kterými se často setkáváme při prohlídce paleontologického materiálu uloženého ve sbírkách Národního muzea a České geologické služby – Vladimíra Plase a jeho ženu Boženu Plasovou.

Josef Bouška (1913–1957) se postupně vypracoval na úroveň profesionála. V letech 1942–1956 publikoval osm vědeckých pojednání o silurských a devonských krinoidech, jeho vědecké ambice a plány však ukončila předčasná smrt. J. Bouška ve svých sběrech navázal na svého otce Cyrila, který ho také přivedl ke sbírání zkamenělin. Rozsáhlá a vysoce hodnotná Bouškova sbírka fosilií zahrnovala

Obr. 2. J. Hedvičák (vlevo) se svým kamarádem J. Putzkerem při prohlídce zkamenělin z Hedvičákovy sbírky. Archiv L. Hobzové.
Fig. 2. J. Hedvičák (left) with his friend J. Putzker during an inspection of fossils from the Hedvičák collection. Archive of L. Hobzová.

tak i zkameněliny shromážděné jeho otcem. Po smrti syna Josefa zůstávala uložena v jeho bývalém bytě na Vinohradech a její osud byl dlouho nejistý. Po 46 letech od smrti J. Boušky se však její značnou část podařilo odkoupit, a to jednak Národním muzeem, kam přišel silurský a devonský materiál, jednak Západočeským muzeem v Plzni, které získalo kambrické a ordovické fosilie. Malá část jeho sběrů (celkem 680 kusů) je uložena i v České geologické službě. Za vědecky nejcennější považujeme jeho sbírku krinoidů z dnes již zcela vytěžené „Bouškovy štolý“ na Rešných u Karlštejna. Zde se mimo jiné ve 30. letech otevíralo těžební pole č. 18, odkud nejprve C. Bouška a později hlavně jeho syn Josef získali několik set kalichů i téměř celých korun silurských lilijí (Rudolf Prokop, ústní sdělení). Některé z nich, pocházející právě z této lokality, J. Bouška také vědecky zpracoval. Co do zachování srovnatelný materiál známe z Evropy jen z lokality Dudley v Anglii či ze švédského ostrova Gotlandu. Mimořádnou vědeckou hodnotu má však i krinoidový materiál z výplavů zvětralých spodnordovských vápenců, získaný zejména z různých lokalit na území Prahy, ale i z lomů na Zlatém Koni u Koněprus. Ve sbírce byl obsažen v menší míře i osteologický materiál pocházející z Českého krasu, který však nebyl řádně označen. Nález několika zubů šavlozubých machairodů byl však natolik pozoruhodný, že stál za zevrubné pátrání po jeho původu. Způsob zachování celkem jednoznačně nasvědčuje tomu, že nález pochází z lomu na Chlumu u Srbska (Chlum I, Boris Ekrt – ústní sdělení; viz též souborný článek o Chlumu v tomto čísle). Je zřejmé, že osteologický materiál nasbíral během společných výzkumů Cyril Bouška s Jaroslavem Petrbohem, jehož sběry jsou rovněž uloženy v Národním muzeu.

Vladimír Plas (1905–1980) byl snad posledním ze známých sběratelů fosilií, který se dokonce ještě setkal s jedním z pionýrské generace sběratelů spolupracujících s J. Barrandem – Tomášem Markem z Berouna (HAVLÍČEK 1975; ten zde však mylně uvádí Čenka Marka). Původně bankovní úředník po druhé světové válce absolvoval speciální geologický kurz na Přírodovědecké fakultě Karlovy univerzity. Pak pracoval v Ústavu pro průzkum uhelných ložisek, odkud přešel do Ústředního ústavu geologického. Zde se spolu se svou manželkou zasloužil o vybudování regionálně geologické a ložiskové expozice (ŠNAJDR 1980). Po jeho odchodu do důchodu část kolekce fosilií manželů Plasových, která neobsahovala jejich největší „lásku“ – trilobity, byla převedena do paleontologických fondů Ústředního ústavu geologického (ŠNAJDR 1980). V. Plas si na zkamenělinách ce-

nil více než vědeckou hodnotu jejich estetickou krásu. Nebýt pečlivé manželky Boženy, která se s ním všech terénních výprav zúčastňovala, byla by místa nálezů mnohých vzácných fosilií neznámá. Paní Božena však většinu fosilií, zejména těch z rokycanských kuliček, označovala zkratkami lokalit (psáno bílou tuší přímo na povrchu konkrce). Mimořádně hodnotná sbírka manželů Plasových je ve srovnání s Hedvičákovou či Putzkerovou sbírkou rozsáhlejší. Druhou, větší část, získávalo postupným odkupováním od B. Plasové a nakonec v roce 1984 i jejím velkorysým odkazem Národnímu muzeu. Materiál „nejlepší kvality“ byl uložen v krabičkách vyložených černou vatou, aby tak vynikla estetická hodnota fosilií. Sbírkou obsahuje velké množství zkamenělin vhodných jak pro vědecké, tak výstavní účely. Že vždy existovala jistá řevnivost a konkurenční boj mezi některými sběrateli ilustruje jedna ze vzpomínek B. Plasové, která na sklonku života často navštěvovala dr. Rudolfa Prokopa v Národním muzeu a zavzpomínala na doby společných sběrů se svým manželem. Za ordovickými konkracemi se často autem vypravovali na Rokycansko. Když jednou konečně dorazili k čerstvě zoranému poli proslulému výskytem „rokycanských kuliček“ a kdosi tam již po konkracích pátral, V. Plas se s tím nedokázal vyrovnat. Den měl zkažený, ani nevystoupil z vozu, který otočil a Plasovi se trmáceli zase zpátky domů, do Prahy.

Barrandien stále zůstává jedinečným terénem s obrovským potenciálem pro poznání života na naší planetě v průběhu starších prvohor. Věnují mu tak nadále pozornost jak pracovníci vědeckých institucí, tak amatérští sběratelé fosilií, jejichž úlohu nemůžeme podceňovat. Nezřídka jsou to právě oni, kdo se objevují v pravý čas na pravém místě a zachraňují vědecky cenný materiál, o kterém bychom se jinak nedozvěděli. Přednostním zájmem leckterých z nich je, aby jejich objevy nezapadly a naopak přispěly k rozšíření vědeckých poznatků o dávno vyhynulých tvorech či prostředí, ve kterém žili. Odborné instituce se samozřejmě snaží vědecky cenný, často nenahraditelný či expozičně zajímavý materiál získat, pokud to jejich možnosti dovolují, i formou koupě. Jména takových nálezců, jako byl J. Hedvičák, J. Putzker, J. Bouška či V. a B. Plasovi se pak stávají nedílnou součástí historie paleontologických sbírek i paleontologie jako vědeckého oboru. Jména některých sběratelů jsou dokonce „zvěčnělá“ jako druhová či rodová jména vymřelých organismů.

Literatura

- HAVLÍČEK V. (1975): Sedmdesát let Vladimíra Plase. – *Věstník Ústředního ústavu geologického*, 50: 123–124.
- PROKOP R. (1965): *Argodiscus hornyi* gen et sp. nov. (Edrioasteroidea) from the Middle Ordovician of Bohemia and a contribution to the ecology of edrioasteroids. – *Časopis Národního muzea*, Oddíl přírodovědný, 134: 30–32.
- ŠNAJDR M. (1980): Pětasedmdesátiny Vladimíra Plase. – *Věstník Ústředního ústavu geologického*, 55: 125.
- TUREK V. (1986): Z nových přírůstků paleontologického oddělení Národního muzea v Praze. – *Časopis Národního muzea*, řada přírodovědná, 155, 3–4: 136–138.
- TVRZNÍK B. (1961): Bouška Josef. – In: Svoboda, J. F. (red.): *Naučný geologický slovník*: 674. Nakladatelství Československé akademie věd. Praha.
- ZENO F. (1770): Beschreibung des bei Prag von dem Wissehrader Tore gelegenen Kalksteinbruches, mit seinen Seevrsteinerungen und anderen Fossilien. – *Neue physicalische Belustigungen*, 2: 362–420. Prag.